इदं भरत-खण्डम् मया सम्यक् प्रकल्पितम्" स्कन्दपु० ।

भरतद्वादशाह पु० भरतक्षेत्रे द्वादशाहसाध्ये यज्ञभेदे "सर्वाग्निष्टोमो भरतद्वादशाहः" कात्या०श्रौ०२४।७।१२। "तत्र यज्ञे सर्वाग्निष्टोमा भवन्ति प्रायणीयोदनीयवर्जम् । तेन दशरात्रस्य स्थाने दशाग्निष्टोमाः भवन्ति आद्यन्तयोः प्रायणीयोदनीययोरतिरात्रावेव" संपद्व्याख्या कात्या० श्रौ० १०।५।८ सूत्रादौ तु अन्यथोक्तं यथा "अथ भरतद्वादशाहः" सू० "अथशब्दोऽहीनकैवल्यव्युदासार्थः । सत्राहीनसाधारणाश्चत्वारो द्वादशाहा उक्ताः । तत्र एकोऽहीन उक्तः । उत्तमश्च साधारण एवमतस्तद्विच्छेदार्थमथशब्दः प्रयुक्तः" नारा० । "इमामेकाहं पृथक् संस्थाभिरुपेयुः" सू० "भरतद्वादशाहस्याहःकृप्तिः । इमामेव प्रकृतैकाहं पृथग्भूताभिः संस्थाभिर्युक्तं द्वादशकृत्वः कुर्युः । विकृतिषु प्रकृतेः संनिहितत्वाद्विदध्यते । उत्तरत्र संस्थाविधानादेव संस्थासम्बन्धे सिद्धे पृथक्संस्थाभिरितिवचनं वचनादेव स्थाननियमो नातिदेशादिति ज्ञापनार्थम्" नारा० । "अतिरात्रमध्येऽग्निष्टोमसमयाटा उक्थ्यानग्निष्टोमसमयातिरात्रम्" सू० "द्वादशाहसामान्येन प्राप्तानां संस्थानां विधीयमानो भरतद्वादशाहे अवसपवादः" नारा० ।

भरतपुत्रक पु० भरतस्य नाट्यशास्त्रकर्तुः पुत्र इव कायति कै-क । नटे हेम० । [१ऋषभदेवपत्न्यां च ।

भरतप्रसू स्त्री ६त० । १कैकेय्यां शब्दर० । २शकुन्तलायाम्

भरतवर्ष न० ६त० । भारते वर्षे ।

भरताग्रज पु० ६त० । दाशरथौ श्रीरामे ।

भरद्वाज पु० ऋषेः बृहस्पतेर्भ्रातुरुतथ्यस्य पत्न्यां ममतायां उतथ्यतिना जनिते मुनिभेदे । तदुत्पत्तिकथा विष्णुपु० ४अं० १९अ० । भाग०९।२०अ० । द्वाजशब्दे १७९१पृ०तन्निरुक्तिरुक्ता । भा०अनु०९२अ०अन्यथा निर्वचनसूत्रं यथा "भरेऽसुतान् भरेऽशिष्यान् भरे देवान् भरे द्विजान् । भरे भार्यां भरद्वाजं भरद्वाजोऽस्मि शोभने !" । "प्रजा वै वाजस्ता एव बिभर्त्ति यद्बिभर्त्ति तस्माद्भरद्वाज इति श्रुत्यनुसारेण स्वनामाह "भरे इति अशिष्यान् शासितमयोग्यानपि रात्रसान् बलूंश्च वशेकृत्य करुणया पालयामि तथा असुतान् अपुत्रानुदासीनानपि दीनानदीनान् पालयामि भार्यां भार्येति पुत्रभृत्यादेरुपलक्षणम् ईदृग्विधोऽन्योऽपि वाजं वेगं शत्रूणां साहसमन्त्रं वा भरेत्स पूर्वयोक्तं सर्वं लक्षणप्रदश्च भवतीति तस्मादहमपि तथाभूतोऽस्मीत्यर्थः । भरे द्वाजमिति च्छेदे तु द्वाभ्यां जातं सङ्करजमित्यर्थः ननु "माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः" इति श्रुतेस्तर्मकोशस्तुल्या मातेत्यतः सर्वोऽप्येकज एवेति नास्ति कश्चिद् द्वाजः न हि द्वाभ्यां रेतःसेकाभ्यामेको जायत इति सम्भवति सत्यम् आहवनीयादीनामपि संस्कारवतां सर्वेषां द्विविधं जन्म योनितः संस्कारतश्च तत्र सङ्करोऽन्यजाज्जातोऽन्येन स्वपुत्र इति बुद्ध्या संस्कृत इति स एव द्वाजः द्विर्जायत इति द्विजोऽन्यः द्वाभ्यां स्त्रीपुरुषाभ्यां जायत इत्यर्थः द्वाजादयो निपात्यन्ते तत एव द्वाजा अपि सन्तीति "वशी वशं नयसि एकजात ! त्वमिति" मन्त्रे मन्योः संकल्पस्य एकजेति विशेषणं द्वाजे तु बीजसंस्कारसङ्कारादपश्च संकल्पयोर्वाङ्मनसयोर्वा पौर्वापर्यविरोधो भवतीति विश्वासघातकादयो द्वाजा इति ज्ञेयं तदयं संग्रहः "कौशिके क्रौर्यतपसी राघवे शौर्यभीरुते । खले वाक्चित्तवैमत्ये बीजसंस्कारसङ्करादिति" नीलक० । २मनोरूपे सचेतने ऋषिभेदे तन्निरुक्तिर्यथा "भरद्वाज ऋषिरिति । मनो वै भरद्वाज ऋषिरन्नं वाजो यो वै मनो बिभर्ति सोऽन्नं वाजं भरति तस्मान्मनो भरद्वाज ऋषिः" शत० ब्रा० ८।१।१।९। अस्यार्थः "भरद्वाज ऋषिः बिभर्तीति भरन् वाजमन्नं यः स भरद्वाजोऽन्नधर्ता मनः मनसि स्थस्य अन्नादनेच्छोत्पत्तेः ऋषिः सचेतनो मनोरूपः" यजु० ११।५५ वेददी० । (भारुद) ३खगभेदे पुंस्त्री० अमरः । ४देशभेदे भा० भी० ६अ० । भरद्वाज ऋषिश्च मोक्षप्रवर्त्तकः तच्छब्दे २७९६ पृ० दृश्यम् ।

भरम त्रि० भृ-वा० अमच् । भरणकर्त्तरि । ततः शुभ्रादि० अपत्ये ढक् । भारमेव तदपत्ये पुंस्त्री० ।

भरस् पु० भृ-असुन् । भरणे । ऋ०५।१५।४ ।

भरित त्रि० भरो जातोऽस्य तारका० इतच् । १जातभरणे ऽरित+पृषो०ऽस्य भः । २ऽरितर्णे १तद्वति त्रि० स्त्रियां ङीप् तस्य नः । भरिणी तद्वर्णयुक्तायां स्त्रियाम् ।

भरित्र न० डि०व० भृ-इत्र । वाङ्घोः निघण्टुः ।

भरिमन् पु० भृ-कर्मणि इमनिच् । १कुटुम्बे उज्ज्वल० । भावे इमनिच् । २भरणे उणादिको० कर्त्तरि इमनिच् ३विष्णौ त्रि० कौ० ।

भरु पु०भृ-उन् ।१स्वामिनि उज्ज्वल० । २स्वर्णे ३शिवे मेदि० ।

भरुक पु० दक्षिणदेशभेदे बृ०सं० १४अ० ।